

DIYANET

İlmi Dergi Cilt : 38 • Sayı : 3 • Temmuz - Ağustos - Eylül 2002

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

*

Üç Ayda Bir Yayınlanır

ISSN 1300-8498 Diyanet İlmi Dergi, Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı 1971-

KUR'ÂN TARİHİ *

Prof. Dr. Muhammed Beyyûmî MEHRÂN

Çeviren: Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

A) Hz. Peygamber Döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in Yazılması

Kur'ân-ı Kerim bizzat âyetin ifadesiyle: "*Ona ne önünden ne de arkasından bâ-tılın yanaşamadığı, O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilen...*"¹ ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) 23 sene zarfında², olaylara ve halin getirdiği ihtiyaçlara göre peyderpey indirilen ilâhî bir kitaptır.³ Kur'ân'ın âyet ve sûreleri nazil olur olmaz anında yazılıyordu. Çünkü bir veya birden fazla âyet indiğinde Hz. Peygamber: "*Bu âyetleri falan sûrenin filan yerine koyunuz.*" diyordu. Hadislerde gelen bilgilere göre de Ceb-rail (a.s.), Hz. Peygambere bir veya birden fazla âyet indirdiğinde şöyle diyordu: "*Ey Muhammed! Şüphesiz Allah sana bu âyetleri şu sûrenin şurasına, şu âyetin sonuna koymayı emretmektedir.*" Bu sebeple âlimler, Kur'ân-ı Kerim'in mushaf haline getirilmesinin "*tevkîfî*" olduğunda ittifak etmişlerdir. Bunun anlamı şudur: Bugün elde mevcut bütün mushaflarda müşahade ettiğimiz bu tevkîfî metotla Kur'ân'ın tertibi,

(*) Bu makale Prof. Dr. Muhammed Beyyûmî Mehran'ın, "*Dirâsâtü't-Tarihîyye Mine'l Kur'âni'l Kerim*" adlı beş kitaptan müteşekkil seri eserlerinin 1.Kitap, s. 19-37. sahifelerinden alınmıştır. Ayrıca kitapta bölümün başlığı "*Kur'ân-ı Kerim*" olarak ifade edilmişse de, muhtevanın tamamı itibarıyla "*Kur'ân Tarihi*" olarak tercüme edilmiştir.

1 Fussilet:42.

2 Bkz. Sahîh-i Buhârî, 6/96.

3 Kur'ân, hicretten önce 13 ila hicri 11. seneleri arasında (miladi:610-632), birçok sebepten dolayı peyderpey, parça parça nazil olmuştur. Bu sebepler şunlardır:

- Kâfirlerin işkence ve eziyetleri karşısında, Hz.Peygamberin kalbinin sağlamlaştırılması.
- Vahyin nüzûlü esnasında Hz. Peygambere lütuf ve ihsanda bulunmak.
- İlâhî hükümlerin teşriinde tedricilik.
- Müslümanlar için Kur 'ân 'ın ezberlenmesinin ve anlaşılmasının kolaylaştırılması.
- Hadiseler ve olaylar takip edilerek anında bu olaylara karşı uyarda bulunmak.
- Kur'ân'ın kaynağını göstermek, onu her şeyi hikmetle yaratan ve her türlü övgüye lâyık olan Allah'ın indirdiğini ifade etmektir. (Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân, s.40-49; M. Abdullah Draz, Medhalün ile'l Kur'âni'l-Kerîm, s. 33; M. Said Ramazan el-Bûtî, Min Revai'il-Kur'ân, s. 36-41).
- Araplar ümmî bir millettir. Yazı yazma aralarında yaygın değildi. Hatta içlerinde yazı yazmayı bilen kimseler nadirdi. Güzel yazı yazarlar ise daha nadirdi. Dolayısıyla Kur'ân toptan indirilseydi, Kur'ân'ın hepsini yazmaları güçleri dahilinde olmazdı. O zaman bu durumda Kur'an âyet ve sûrelerinin hepsini yazmaları onlara zor olurdu. Şayet yazsalar hatadan tahrif ve bozulmaktan kurtulamazlardı. (Muhammed abu Zehra, el Kur'ân, s. 23-24).

Allah'ın emri ve ondan gelen vahiy ile gerçekleşmiş olmasıdır.⁴

İşte böylece Hz. Peygamber (s.a.v.)'in günlük hayatı devam ederken ilâhî vahiy de peyderpey geliyor, vahiy kâtipleri gelen vahiy âyet âyet yazıyorlardı.⁵ Kur'ân'ın nazil oluşu tamamlanıp, o yüce Peygamber (s.a.v.) Refik-i Alâ'ya intikal ettiğinde, iki kapak arasında bir kitap halinde toplanmamıştı, o gün için Kur'ân yazılırken sûrelerin elimizdeki mushaf tertibine göre peş peşe sıralanma mecburiyeti de yoktu.⁶ Ancak Kur'ân'ın tümü dağınık da olsa sahifelerde yazıyla tescil edilmiş, hafız sahabele- rin ezberinde kaydedilmişti.

O seçkin peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gerçekten seçkin sahabeleri Kur'ân'ı okuma ve öğrenmede yarış ediyorlar, onu ezberleme ve korumada azamî gayret sarf ediyorlardı. Evlerde de çocuklarına ve eşlerine öğretiyorlardı. Gecenin zi- firi karanlığında ensarın evlerinin yanından geçen birisi, Kur'ân okuma sesinden baş- ka bir şey işitmezdi. Hatta Hz. Peygamber (s.a.v.) gecenin karanlığında bazı sahabe- lerin evlerinden geçerken bazılarının yanında durur, Kur'ân dinlerdi. Hatta bir riva- yete göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki ben Eş'ârîlerin (Yemen'den gelen bir kabileye mensup sahabenin) geceye girerken Kur'ân okuma seslerini tanı- yor ve geceleyn Kur'ân okuma seslerinden, gündüz evlerini görmemiş olsam da, ev- lerini tanıyordum."* (Buharî ve Müslim)

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, daha Hz. Peygamber'in sağlığında bile sayısız Kur'ân hafızları bulunmaktadır. Allah'a yemin olsun ki bu hafızlar: *"Andolsun biz, Kur'ân'ı öğüt için kolaylaştırdık. O halde düşünüp öğüt alan yok mu?"*⁷ meâliyle bir- kaç defa vurgulanan gerçeğe uygun olarak, yüce Kur'ân'a mahsus olmak üzere Rah- man olan Allah'ın inayetiyle ezberlenmesi kolaylaştırılmış Kur'ân'ı kolayca ezberli- yorlardı. Allah Teâlâ Kur'ân'a ebedîliği takdir etmiş, her türlü tahriften ve en ufak bir âyetinin bile zayi olmasından korumuştur. Şu gelecek âyet meallerinde ifade edildi- ği gibi Kur'ân, hem yazıyla satırlarda hem de kalplerde ezber yoluyla muhafaza edil- miştir. *"...Şüphesiz o eşsiz bir kitaptır. Ona önünden de ardından da batıl gelemes. O,hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir."*⁸ *"Kur'ân'ı kesinlikle biz indir- dik; elbette onu yine biz koruyacağız."*⁹ *"Şüphesiz onu toplamak (ezberletip kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir. O halde biz, onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et. Sonra şüphen olmasın ki onu açıklamak da bize aittir."*¹⁰

4 Muhammed ebû Zehra, el Kur'ân, s. 27, 47-49; es-Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, 1/48,63; ez-Zer- keşî, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, s.234,237,241; es-Sicistânî, Kitabu'l-Mesâhif, s.31; Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, s.26-32,40,41,58; Tefsîru'l-Kurtûbî, 1/60; Muhammed Ali es-Sâbûnî, a.g.e., s.59.

5 Bir rivayete göre sayıları 29'ulaştığı söylene de en meşhur vahiy kâtipleri şunlardır: Dört Halife, Ubey ibn-i Ka'b, Zeyd ibn-u Sabit, Muğîre ibnu Şu'be, Zübeyr ibnu'l - Avvam, Şurahbil ve Abdullah ibnu Re- vâhâ (r.anhum). (Bkz.Fethu'l-Bârî, 9/18) Vahiy kâtipleri yazdıkları Kur'ân nüshalarını Hz. Peygamber'in evine koyuyorlar, sonra da asıl nüshadan yanlarında saklamak üzere kendileri için başka kopyalar istin- sah ediyorlardı. (Bkz. el-Burhan,1/238; el-İtkan, 1/58; Muhammed Abdullah Draz, a.g.e., s. 34-35; Min Revai'l-Kur'ân, s. 49-51)

6 el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1/59; el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân, s. 235; Mukaddimetân fî ulumi'l -Kur'ân, s. 32; Mukaddimetu Kitabi'l-Mesâhif, Arthur Jeffry, s. 5; Muhammed Hüseyin Heykel, Hayat-u Mu- hammed, s. 49-50.

7 Kamer: 17,22,32,40.

8 Fussilet: 41-42.

9 Hicr: 9.

10 Kıyame: 17-19.

Zannediyorum burada şuna işaret etmek gerekir. Kur'ân-ı Kerim'in tamamı her bir sahabenin yanında yazılı olmamakla birlikte sahabenin bütünü itibariyle yazıya geçirilmişti. İçlerinden birisinin yazmadığını diğeri mutlaka yazmıştı. Bundan dolayıdır ki Kur'ân'ın yazıyla nakledilmesinde, Sahabe-i Kirâm'ın hepsi birbirine kenetlenip yardım etmişlerdir. Şayet onlardan birisi eksik yazmışsa diğeri tamamlamaktaydı. Dolayısıyla Kur'ân'ın sonraki nesillere nakledilmesindeki mükemmellik, tevatüren nakledilmesindedir. Kur'ân-ı Kerim'in günümüze kadar nakledilmesi âhad yoluyla olmamıştır.¹¹

Söz konusu tarihî gerçeğe rağmen bazı tarihçiler¹² ve aynı şekilde bazı müsteşrikler¹³, Hz. Peygamber'in Refik-i Âlâ'ya intikal etmesine kadar Kur'ân sûrelerinin tertip edilmediği, Kur'ân'ın bir kitap halinde tanzim edilmediği ve dolayısıyla nazil olan âyetlerin bugün mushaflarda gördüğümüz şekilde birbiriyle birleştirilmeksizin, dağınık olarak kaldığı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Onlara göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Kur'ân-ı Kerîm bir mushaf halinde toplanırken, sûreler tertip edilip bir kitap halinde tanzim edilmiştir.¹⁴ Hatta bunlardan bazıları sûrelerin tertibi ve Kur'ân'ın bir kitap haline getirilme işini Zeyd ibnu Sâbit'e (r.a) dayandırmaya kadar giderek; "Hz. Peygamber vefat ettiğinde, Kur'ân herhangi bir şekilde toplanıp korunmamıştı."¹⁵ gibi, daha birçok iddialar ileri sürmüşlerdir. Tabiatıyla bu iddialarla Allah rızası hedeflenmediği gibi, ilmî araştırma ruhuna ve akademik zihniyete de aykırı bir tutum olduğu açıktır.

Gerçek şu ki, kim olursa olsun bu konuda tarihî gerçeklerle taban tabana zıt görüş sahipleri haktan sapmışlardır. Bu konudaki asıl gerçek, Hz. Peygamber'in sağlığında ve onun emriyle âyetlerin sûre sûre, bugün elimizde mevcut mushafın tertibi üzerine okunması ve yazıyla kaydedilmesidir. Bu husustaki sayısız delillerden bazıları şunlardır:

1- İmam Mâlik (r.a) şöyle diyordu: "*Kur'ân kesin olarak Hz. Resûlullah'tan işitildiği ve öğrenildiği gibi bir mushaf halinde telif edilmiştir.*"¹⁶

2- Abdullah ibni Mes'ûd şöyle demektedir: "Ben bizzat Resûlullah'ın ağzından yetmiş küsur sûre dinleyip öğrendim. Bakara Sûresini de, "*Şüphesiz Allah tövbe edenleri de, temizlenenleri de sever*"¹⁷ ayetine kadar kendisine okudum, arz ettim."

3- Buhari ve Müslim'in Enes ibni Mâlik'ten gelen rivayetleri de, Kur'ân'ın mus-haftaki şekliyle tertip edildiğini ispat eder. Enes ibnu Malik diyor ki, "*Kur'ân Hz. Peygamber döneminde, hepsi de ensârdan olan dört kişi tarafından elimizdeki mushaf düzeninde tertip edilmiştir.*"¹⁸

11 Muhammed ebû Zehra, *el-Kur'ân*, s. 28.

12 Bkz. Abdülmün'im Mâcid, *et-Tarihü's-Siyâsiyyu li'd-Devleti'l-Arabiyye*, 1/250-251.

13 Bkz. R. Blacbere, *Introduction au Coran*, 1959, Ps.22; T. Noeldeke, *Geschichte des Quarans*, 1961, s. 16.

14 Muhammed Hüseyin Heykel, *es-Siddîk Ebû Bekr*, s.307.

15 Bkz. Sir William Muir, *The Life of Mohammed*, Edinburgh-1923.

16 Tefsiru'l-Kurtubî, 1/60; Muhammed ebû Zehra, *el-Kur'ân*, s. 48; Karşılaştır, *Mukaddimetân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 49.

17 Bakara: 222; Bkz. a.e. s.30; Tefsiru'l-Kurtubî, 1/58.

18 ez-Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/241-243.

4- Zeyd ibnu Sabit Kur'ân'ın hepsini Hz.Resûlullah'a okumuş, ona arz etmiştir.

5- Rivayetlerden anlaşıldığına göre ilk Müslümanlardan olmaları ve Hz. Peygamber'in büyüklüğüne inanmaları sebebiyle, Kur'ân'ı onun sağlığında cem edip ezberlemişlerdir.¹⁹

6- Hz. Osman (r.a.) yoluyla Hz. Peygamber'den (s.a.v) bize ulaşan rivayete göre, birden fazla sûre Hz.Peygamber'e nazil oluyordu. Daha sonra herhangi bir ayet nazil olduğunda, vahiy kâtibi olan birisini çağırır ve şöyle derdi: "*Şu âyetleri, şöyle şöyle ifadeler bulunan falan sûreye koyunuz.*"

7- Zeyd ibnu Sâbit'in "*Biz Kur'ân'ı Hz. Peygamberin yanında ince derilere yazıyorduk.*"²⁰ sözü vahiy kâtiplerinin vahiy nazil olduğunda âyetin belirlenmiş yerine koymak üzere, Hz. Peygamber'in emrinin yerine getirilmesi kolay olsun diye, bütün âyetlerin belli bir yerde, birbirine ekli, sırasına göre toplanmış olarak bulunmasını arzu ettiklerine delâlet etmektedir.²¹

8- İbnu Abbas'tan rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) hayırda insanların en cömerti idi. Ramazan ayında Cebrail (a.s.) ona geldiğinde daha fazla cömert oluyordu. Cebrail (a.s.) Ramazan ayının sonuna kadar her gece Hz. Peygamber'in yanına geliyor, Hz. Peygamber de (s.a.v.) ona Kur'ân'ı arz ediyordu.²² Fâtımatu'z-Zehrâ (r. anha)'dan gelen bir hadiste o şöyle demektedir: "*Peygamber (s.a.v.) bana gizlice dedi ki; Benden Cebrail (a.s.) her sene Kur'ân'ı mukabele edip dinliyordu. Bu sene benden iki defa Kur'ân'ı mukabele ederek dinledi. Bu durum ecelimin yaklaştığını göstermektedir.*"²³

9- Ömer İbnu'l-Hattâb'ın müslüman oluş hikayesindeki haber de, Kur'ân'ın Hz.Peygamber (s.a.v.)'in sağlığında yazıldığını göstermektedir ki olay şudur: Bir adam Ömer'e gelerek, yeni dinin Mekkeliler arasında içlerinden birçoğunun Habeşistan'a hicret etmesini zorunlu kılmaya varıncaya kadar tefrika yarattığını şikayet etmiştir. Bu şikayet o günkü konumunda Ömer'i bu tehlikeli durumdan kurtulmanın yegâne çaresi olarak, Kureyş toplumunu ikiye bölen ve dinlerini ayıplayıp tenkit eden Muhammed'in öldürülmesi düşüncesine götürmüştür. Bu sebeple Ömer kılıcını kuşanarak Hz.Peygamber (s.a.v.)'i öldürmek için yola çıkmış, yolda Nuaym b. Abdullah'la karşılaşmıştır. Nuaym'ın Ömer'e kız kardeşi Fatıma'nın ve eniştesi Saîd b. Zeyd b. el-Hattâb'ın müslüman oluşunu ve Hz.Muhammed'e tabî olduklarını haber vermesi, onun derhal kız kardeşi ve eniştesinin evine gitmesine sebep olmuştur. Eve vardığında kendilerine Kur'ân okuyan birisinin sesini işitmiş ve ikisini de tartaklamış, hatta kız kardeşini yaralamıştı. Ancak Ömer çok kısa bir süre içerisinde kız kardeşine yaptığı saldırıdan pişman olmuştu. Kız kardeşinden, okudukları -*Tâhâ Sûresinin yazılı olduğu*- sahifeyi kendisine vermesini istemiştir. Sahifede yazılı olan sûreyi okuduğunda, Kur'ân'ın mucizeliği, haşmeti, onun çağırıldığı davetin yüceliği kendisini büyülemiştir. Bunun üzerine hemen Allah Resûlüne gidip onun huzurunda

19 Muhammed Hüseyin Heykel, es-Sıddîk Ebû Bekr, s.308-309.

20 el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, 1/60; Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân.

21 Abdussabur Şahin, Tarihu'l-Kur'ân el-Kahire, 1966, s.78-79.

22 A.g.e., s.52; Sahihu'l-Buhârî, 1/287; Tab'at-u Matbaati'l-Behiyye, 11:1299.

23 İbnu Kesîr, Fedâilu'l-Kur'ân, s. 44; el-Burhan, 1/232; Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, s. 26; Medhalun ile'l-Kur'ânî'l-Kerîm, s. 36; Mecmû-u Fetavâ-yı Şeyhi'l-İslam Ahmed ibni Teymiyye, 13/395.

müslüman olmuştur.²⁴ Şüphe yok ki bu sahife Mekkelilerden müslüman olanların ellerinde dolaşan ve Kur'ân-ı Kerîm'den diğer sûrelerin de yazıldığı sahifelerden ancak bir tanesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke ve Medine dönemlerinde, Ömer'in müslüman oluşundan sonra müslümanlar arasında 13 sene kalmıştır. O, bu süre içerisinde sahabelerine şöyle diyordu: *"Benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmayın. Kim ki benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmışsa onu imha etsin."* Sahabe-i Kirâm'ın Kur'ân'dan duydukları her şeyi yazmaları, hem namazda okumaları hem de iman ettikleri dinin hükümlerini öğrenmeleri açısından gayet tabîî idi. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, Kur'ân'ı öğretmek ve dinleri konusunda kendilerini bilgilendirmek için kabilelere gönderdiği kimselerin Kur'ân'ı yazmaları da tabîî bir durumdu. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kabilelere gönderdiği bu Kur'ân öğretmenleri sadece bazı âyet parçalarını değil, Allah Resûlü'nün kendilerine dikte ettirdiği peşpeşe gelen bütün sûreleri yazmışlardır.²⁵

10- Hz. Peygamber'e bir sonra gelen vahiy önce gelen vahye ekleniyordu. Bu sebeple Cibril (a.s.), Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ'nın; *"Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının."*²⁶ mealindeki âyeti kendisine vahyettiği zaman: *"Ey Muhammed! Bu âyeti Bakara Sûresi'nin 280. âyetinin sonuna koy."*²⁷ demiştir.

11-Sûrelerin tertibi ve başlarına besmelenin konulması bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.)'in emriyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Berâe (Tevbe) sûresinin başına besmelenin konulması emredilmeyince, besmelesiz bırakılmıştır. Daha önce seksen küsur süre nazil olmasına rağmen Bakara ve Âl-i İmran sûrelerinin Kur'ân'ın baş tarafına konulmasında da durum aynıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) bir süre nazil olduğunda: *"Bu sûreyi Kur'ân'ın filan yerine koyunuz."*²⁸ diyordu.

12-Resûlullah (s.a.v.) çoğu zaman gerek namazda gerekse namazın dışında, Bakara, Âl-i İmran, Nisa, Ârâf, Necm, Rahman, Kamer, Cinn sûreleri ve diğerlerini tam süre olarak okuyordu. Bütün bunlar apaçık göstermektedir ki, sûrelerdeki âyetlerin tertibi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in emri ile gerçekleşmiştir. O halde o yüce peygamber Refik-i Âlâ'ya yükseltildiği zaman âyet ve sûrelerin tertibi, Kur'ân'ın belli bir sıraya göre cem edilmesi tamamlanmış, müslümanlar tarafından öğrenilmiş, kurra ve hafızların kalplerinde bu şekilde tesbit edilmiştir.²⁹

13-Râvîlerin naklettiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) Abdullah b. Amr b. Âs'a, kolaylığaçağırarak, *"Kur'ân'ı bir gecede şu şekilde şu kadarını oku."* demiştir. O da: *"Ben bundan daha fazlasına güç yetirebiliyorum."* diye cevap verince, Hz. Peygamber (s.a.v.) nihayet *"Kur'ân'ı üç gecede oku."* buyurmuşlardır.³⁰

24 Ibnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, 2/84-87; Ibnu'l -Cevzî, Tarih-u Ömer ibni'l-Hattab, s.11-12; Muhammed Hüseyin Heykel, Hayat-u Muhammed, s. 173-174.

25 Muhammed Hüseyin Heykel, es-Sıddîk Ebû Bekr, s.309-310.

26 Bakara:281.

27 A.g.e., s. 310, Tefsiru'l-Kurtubî, 1/60-61; Mukaddimetân fi Ulûmi'l-Kur'ân, s. 41.

28 Tefsiru'l-Kurtubî, 1/59-60, 8/61.

29 Mukaddimetân fi Ulumi' Kur-ân; es-Sıddîk Ebû Bekr, s. 311.

30 Bu hâdis-i şerîf in diğer rivayetleri için bkz. Mukaddimetân fi Ulûmi'l-Kur'ân, s. 27-28.

14-Sûrelerin faziletlerinden bahseden Hz.Peygamber (s.a.v.)'in bir çok hadisleri vardır.³¹

15- Fatihâ sûresinin Kur'ân'ın fatihâsı olarak isimlendirilmesi konusunda, Nebî (s.a.v.)'den rivayet edilen haberlerin Kur'ân'ın cem' ve yazılmasına delalet etmesidir. Şayet Hz. Peygamber (s.a.v.), ashabına, Cebrail (a.s.) vasıtasıyla yüce Allah'tan gelen emre uygun olarak bilinen tertiple Kur'ân'ı tertip etmelerini emretmeseydi, Fatihâ suresi mânen fatihâtü'l-kitap = Kur'ân'ı açan adıyla isimlendirilmezdi. Çünkü icmâ ile sabit olmuştur ki, bu sûre nüzul itibarıyla Kur'ân'ın sûrelerinin fatihâsı=açanını değildir. Dolayısıyla bu sûre ancak nazım, tertip ve söz bakımından Kur'ân'ın fatihâsıdır.³²

16- İbni Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.), "Besmele" nazil oluncaya kadar sûrenin sonunu bilemiyordu. Bu da elimizde bulunan Kur'ân sûrelerinin tertibinin levh-i mahfuzdakinin aynısı olduğunu açıkça göstermektedir.³³ Bazen bir sûre herhangi bir olay hakkında nazil oluyor, âyet de sorulan bir soruya cevap olarak iniyordu. Cibril (a.s.) Hz. Peygamber (s.a.v.)'i sûre ve âyet başlarında durduruyordu. Bütün bu delillerden anlaşılmaktadır ki, sûrelerin tertibi de âyet ve harflerin tertibi gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) aracılığıyla, Âlemlerin Rabbi'nden gelen emirle olmuştur. Bu durumda Kur'ân'da önce gelen bir sûreyi sona getiren, sonra gelen bir sûreyi öne alan bir kimse âyetlerin nazmını bozan, harfleri ve kelimeleri değiştiren kimse gibi olur.³⁴

B) Hz. Ebûbekir Döneminde Kur'ân'ın Cem' Edilmesi

Hz. Ebûbekir (r.a.) halife olunca (H: 11-13/M:632-634), müslümanların gerçekten zor bir imtihana tâbî tutuldukları Ridde Harpleri patlak vermişti. Şüphesiz bu harplerin en şiddetlisi: عقریاء Akribâ' ³⁵ adı verilen Yemâme tarafındaki çölde, bir tarafta Halid b. Velid komutasındaki müslümanlarla, diğer tarafta Müseylime b. Habîb el-Kezzâb komutasındaki mürtedler arasında cereyan eden savaştı. Bu çetin savaş, Müseylime ve taraftarlarının kaçması ile bitmişti. Ancak müslümanlar onları bırakmayıp takip ettiler. Böylece iki taraf yeniden şiddetli bir çarpışmaya girdi. Sonuçta Müseylimetü'l Kezzâb ve on bin taraftarı öldürülürken, müslümanların önde gelen Kur'ân hafızlarından bir çoğu da şehit edilmişti. Şehit edilenlerin sayısı bir rivayete göre yetmiş, bir rivayete göre beş yüz, başka bir rivayete göre de yedi yüzdür. Bu korkunç savaşın cereyan ettiği yere "Hadîkatu'l-Mevt = Ölüm Bahçesi" denildiği gibi, savaşın yapıldığı güne de "Yevmü'l-Yemâme = Yemâme Günü"³⁶ adı verilmiştir.

31 Mnukaddimetân fî Ulûmi' Kur'ân; Mukaddimetü Kitabi'l-Mebanî ve Mukaddimetu ibni Afiyye, Tahkik ve neşreden Dr.Arthur Jefriy, Kahire, 1954.

32 A.g.e., s. 41-42.

33 A.g.e., s. 41.

34 Tefsiru'l-Kurtûbî, Kahire-1967, 1/50-51, 61.

35 "Akribâ" kelimesi için bkz. : Yakût el-Hâmevî, 4/135; el-Bekrî, 3/950; Kitâbu'l-Harbî, s. 616 (Bu eser Akribâ'yı, Hanife Vadisi tarafındaki dağlık bölgeye yerleştirmektedir.) sonra karşılaştı, Sahîhu'l-Ahbâr, 1/196, 2/169, 5/93.

36 Yâkût 2/232, 4/442; Murûcu'z-Zeheb, 2/303; Tarih-u ibni Haldûn, 2/74-76 (ikinci bölüm); Sahîhu'l-Ahbâr, 1/196; İbu'l-Esir, 2/360-367; Tarihu't-Taberî, 3/281-301; el-İtkân, 1/59; Tefsiru'l-Kurtûbî, 1/50; Fadlû'l-Kur-ân, s. 15-17; es-Siddîk Ebû Bekr, 152-168.

Tam bu esnada Hz.Ömer (r.a); ezberlenmekle birlikte henüz tek bir kitap şekline getirilmemiş, ancak Hz. Peygamber'in sağlığında sahabelerin kalplerinde, hafızalarında cem edilip, ezberlenen; düz, beyaz taşlarda, hurma dallarında, kaburga ve kürek kemiklerinde vb. yazı malzemelerinin de dağınık bir şekilde sahabenin elinde yazılı olarak bulunan Kur'ân metninin güvenilirliğine adil şahitler olan Sahabe-i Kirâm'ın hafızlarını neredeyse yuttuğu Yemâme Savaşı'nda belirtileri ortaya çıkan korkunç tehlikeyi sezmeye başlamıştı. Gerçekten de Yemâme Harbi, sahabe hafızlarından önemli bir kısmını bir bir alıp götürmüştü.³⁷

İşte İmam Buhârî'nin Sahihinde, Zeyd b. Sabit tarıkıyla rivayet ettiği gibi,³⁸ Hz.Ömer (r.a) Hz. Ebubekir (r.a)'a gelerek, "*Ölüm Yemame Günü Kur'ân hafızlarını şiddetle yakalamıştır. Kurrâların ölmesinin diğer vuku bulacak savaşlarda da devam etmesinden korkuyorum. Böyle devam ederse Kur'ân'ın önemli kısmı kaybolabilir. Bu sebeple (Ey Mü'minlerin emîri!) Kur'ân'ın bir kitap halinde toplanmasını emretmenin doğru olacağını düşünüyorum.*" Bunun üzerine Ebûbekir (r.a.) bir süre Allah Resûlünün yapmadığını yapma korkusuyla bu işte tereddüt ediyor. Ancak çok geçmeden bu değerli iş için Allah onun göğsünü açıyor ve Kur'ân'ın cem edilmesi konusunda görevlendirmek üzere Zeyd b. Sâbit'in çağrılmasını emrediyor. Böyle bir görev karşısında daha önce Ebûbekir (r.a.)'ın tereddüt etmesi gibi Zeyd de tereddüt ediyor. Çünkü Zeyd (r.a.) bir sahabe olarak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yapmadığı ve onun emretmediği bir şeyi yapmak istemediği gibi, bir mü'min olarak da bu hassas konuda görevini yerine getirmede en basit ve en küçük bir hata bile yapmaktan çekiniyordu. Ancak sonunda Allah Teâlâ bu iş için onun da göğsünü açtı ve Resûlullah'ın huzurunda yazıldığı şekilde insanların hafızalarında muhafaza edilen Kur'ân'ın cem edilmesi işi tamamlanmış oldu. Bu ilk Mushaf-ı Şerif önce Ebûbekir (r.a.)'ın yanında, daha sonra da Hz. Ömer (r.a)'ın yanında muhafaza edildi. Hz. Ömer'den sonra da kızı, aynı zamanda mü'minlerin annesi Hafsa bint-i Ömer'in (Allah onların hepsinden razı olsun) yanında korunmuştur.³⁹

Hz.Ömer'in (r.a) Kur'ân'ı cem etme işinden kastı, sadece bir kitap haline getirilmiş Kur'an'ın her türlü tehlikelerden emniyet içinde olması ve müracaat edilmesi en kolay olacak bir şekilde korunması değildir. Başka önemli bir hedefi de, geride hayatta kalan sahabenin koruması altında olan şekliyle, Yüce Allah'ın kitabının son şeklinin tesbit edilmesi, tevsîk edilmesi ve her birinin Kur'an'dan az veya çok ezberlemiş olduğu sahabenin onayını almasıdır.⁴⁰

Zannediyorum burada Raşit halife Ebûbekir Sıddık'ın, önemli ve o kadar da hassas, işinde tam anlamıyla muvaffak olmasının sırrı; öncelikle Sahabe-i Kiramâ güve-

37 Abdussabûr Şahin, Tarîhu'l-Kur'ân.

38 Sahîhu'l-Buhârî, (Behiyye Baskısı) 2/196.

39 el-İtkân, 1/59-60; İbnü'l-Esîr, 3/112; Tefsiru't-Taberî, 1/59-62, Kitabu'l-Mesâhif, s. 5- 10, 20; Fedâilu'l- Kur'an, s.14-16; Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'an, s.17-21, aynı şekilde el- Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an, s.233-239; Tefsiru'l-Kurtûbî, 1/49-50; Muhammed Hüseyin Heykel; Hayat-u Muhammed, s.50-51; es-Sıddik Ebûbekir, s.303-312; Muhammed ebû Zehra, el-Kur'an, s.30-31; Abdül Mün'im Mâcid, a.g.e., s. 251-252.

40 Muhammed Abdullah Draz, Medhalun ile'l-Kur'âni'l-Kerîm,s. 36; yine bkz. Musa Carullah; Tarihu'l-Kur'an vel Mesâhif, s.26-27.

ninde, sonra da değerli sahabe Zeyd b. Sâbit'i bu iş için görevlendirmesinde aranmalıdır.⁴¹ Her türlü başarı sebeplerini hakkıyla taşıyan bu seçimde şu sebepler yatmaktadır:

1-Zeyd (r.a) gençti. Bu sebeple bu işi yapmaya diğerlerinden daha lâyıktı. O henüz genç olduğu için görüşünde ve ilmiyle övünmesinde en az taassubu olandı. Bu da kendisini kurrâ ve hafız sahabelerin büyüklerini dinlemeye, kendi ezberini tercih etmeksizin Kur'an'ı cem etme meselesinde araştırmaya sevk ediyordu.

2- Şüphesiz Zeyd (r.a), Resûlullah henüz hayattayken Kur'an'ın tümünü ezberleyen, onu hakkıyla anlayan hafızlardandır.

3- Sonra Zeyd (r.a), Resûlullah'ın vahiy kâtiplerinden olmasından öte son derece takvasıyla, emîn oluşuyla, ahlâkının olgunluğuyla ve dindeki istikametiyle meşhur olan birisiydi. İlimdeki üstünlüğü ve zekası da tartışılmazdı. Anlaşıyor ki bütün bu özellikler Ebûbekir (r.a)'ın, *"Ey Zeyd! Şüphesiz sen genç ve akıllı bir insansın. Seni hiçbir konuda itham edemeyiz. Allah Resûlüne gelen vahyi de yazıyordun. O halde Kur'ân'ı araştır ve onu cem et. (Bir mushaf haline getir.)"*⁴² ifadeleriyle kastettiği mânâlardır.

4- Yine tevâtüren sabittir ki Resûlullah (s.a.v), Cebrail (a.s.)'a vefat ettiği senenin Ramazan ayında, Kur'ân'ı ikinci defa arz ettiğinde son arzda da bulunmuştu.⁴³

5- Zeyd b. Sâbit (r.a) genç yaşta olmakla birlikte, sahabenin büyükleri arasında yer almaktaydı. Fıkıhta ve reyde gerçekten sahabenin büyüklerindendi. Hz.Ömer, Hz. Osman ve Hz.Ali (r.anhum) dönemlerinde İslâm devletinin başkenti olan Medine'de hukuk, fetva, Kur'ân kıraati ve ferâiz (miras hukuku) konularında önderlik ona aitti.⁴⁴

Şu da çok açıktır ki, Kur'ân'ın cem edilme işini Zeyd b. Sabit (r.a) tek başına yapmamıştı. Hz. Peygamber'in meşhur sahabeleri içinden çok değerli hafızlar, Zeyd'e bu konuda yardım etmişlerdir. Gerçekten Zeyd (r.a), Kur'ân'ın cem edilmesi işinde eşsiz bir yol izlemiştir. O ne kendisi hafız olduğu halde ezberine güvenip yetiniyor, ne de hepsi güvenilir hafızlar olmalarına rağmen Kur'ân'ın toplanması konusunda kendilerinden yardım aldığı sahabe hafızlarının ezberine güvenmekle yetiniyordu. Ezberle birlikte mutlaka gözle görülebilen maddî bir delile dayanması gerekiyordu. Kesinlikle herhangi bir sahabenin ezberlediği Kur'ân parçasının Hz.Peygamberin sağlığında yazılmış olduğunu ve aynı zamanda bu yazılan sahifenin Hz.Peygamber hayatta iken ve bizzat Onun imlâsıyla yazıldığını gördüklerine dair iki şahidin şehadet etmesi gerekiyordu. Zeyd (r.a), Kur'an'ı bu şekilde âyet âyet araştırmıştır. Az önce de ifade edildiği gibi Hz. Zeyd herhangi bir Kur'ân sahifesini Peygamber döneminde, bizzat kendisinden yazılmış olduğunu ve iki şahidin de bu yazılı sa-

41 T.Noeldeke, a.g.e., s. 205.

42 el-İtkân, 1/59, el-Burhan, s.233; Tefsîru'l-Kurtûbî, 1/50; Fedâilu'l-Kur'ân, s.14; ez-Zencânî, Tarihu'l-Kur'ân, s. 17; Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân,18, 25, 26, 51, 52; Bkz. Leblois, le Koran et la Bible Hebraïque, Paris, 1887, s.47 (Leblois yukarıdaki rivayeti kitabında zikrettikten sonra şu önemli ifadeyi kullanmaktadır: "Hz.İsanın muasırı olan öğrencilerden birisi, onun öğretilerini vefatından hemen sonra Zeyd misali tedvîn etmesini kim temenni etmezdi.")

43 Tefsîru'l-Kurtûbî, 1/53; Muhammed ebû Zehra , el-Kur'ân, s. 28; Abdussabur Şahin, Tarihu'l-Kur'ân, s. 107; Muhammed Hüseyin Heykel, es-Sıddîk Ebû Bekr, s. 321.

44 Ahmed Emin, Fecrü'l-İslâm, s. 175; Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, s.50-51.

hifenin gerçekten Hz.Peygamberin sağlığında yazıldığını gördüklerine ve dolayısıyla başkalarına da naklettiklerine şahitlik etmeden yazmıyordu. Veyahut yazılan Kur'ân parçasının iki kişide bulunduğunu görmesi gerekiyordu ki, bu da iki kişinin şahitliği hükmüne geçiyordu.⁴⁵

Hişam b. Urve'den, ona da babasından gelen bir tarikle İbnu ebi Davud'un rivayet ettiğine göre, Ebûbekir (r.a), Hz.Ömer ve Zeyd'e şöyle demiştir: *"Mescid-i Nebî'nin kapısına oturun ve kim ki Allah'ın kitabından yazılı olan bir şeyi, iki şahitle birlikte getirirse onu yazın."*⁴⁶

Görüldüğü gibi Hz.Zeyd'in (r.a), Kur'ân'ın cem edilmesi meselesinde takip ettiği yolun, insan aklının varoluş tarihinde eşsiz bir metot olduğunu tereddütsüz söylememiz mümkündür. Aynı şekilde bu yol, modern çağda bilinen ilmî araştırma metodudur. Bu dev sahabe söz konusu metoda son derece titizlikle bağlı kalmıştır. Şüphesiz Kur'ân'ın cem edilmesi meselesinde onun gösterdiği bu dikkat ve titizlik, Allah'a olan imanından kaynaklanmaktadır. Muhakkak ki Kur'ân Yüce Allah'ın kelâmıdır. Dolayısıyla Kur'ân konusunda her türlü gevşeklik ve Kur'ân'ın, cem edilmesinde gösterilmesi gereken dikkatten mahrum olmak, -müslümanlığının ve Allah Resûlüne olan bağlılığının güzelliği içinde- Hz. Zeyd'in son derece sakındığı bir günahdır.

Şüphesiz insaflı müsteşriklerin hepsi Zeyd'in (r.a) bu titizliğini tasdik etmişlerdir. Hatta Sir William Muir konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: *"İnkâr edilemez bir gerçektir ki, dünyada Kur'ân'dan başka bu derece aslına uygun ve dikkatle korunmuş, bir metin olarak tam 14 asırdır kalabilen bir kitap yoktur."*⁴⁷

Prof. Muhammed Ebû Zehrâ (r.h) asıl ağırlığını Zeyd b. Sabit'in yüklendiği, ancak Ebûbekir ve Ömer (r.anhumâ)'nın da muhacir ve ensârdan bir grup sahabeyle birlikte katıldığı bu son derece mühim işe iki önemli gerçekle ilave bir açıklamada bulunmaktadır. Bu iki gerçek Kur'ân-ı Kerim'in tahrif, tağyir ve tebdil'den korunduğuna, Kur'ân'ın bizzat Allah Teâlâ'nın da korumasıyla ve mü'minlere de Kur'ân'ı korumayı ilham ederek korunmuş olduğuna, ümmetin ittifakla icmâ ettiğine delalet etmektedir.

Bu iki gerçekten birincisi şudur: Kur'ân'ı cem konusunda Zeyd'in yaptığı iş, tarihte Kur'ân'ın ilk defa yazılması hadisesi değildir. Ancak Zeyd'in yaptığı, daha önce yazılmış Kur'ân'ın tekrar yazılmasıdır. Çünkü Kur'ân'ın tamamı Hz. Peygamber'in sağlığında yazılmıştı. O halde Zeyd 'in ilk olarak yaptığı iş daha önce yazılmış Kur'ân 'ı araştırmak, bir veya birden fazla ayetin yazılı olduğu belgelerin doğru yazılıp, yazılmadığını, iki kişinin şahitliğiyle hem Zeyd'in kendi ezberi, hem de sayısız sahabe hafızlarının ezberiyle tespit etmektir.

Hiç kimse Zeyd'in, Kur'ân'ı maddî bir asıl olmaksızın yazdığını söyleyemez. Tarihi bir gerçektir ki o, Kur'ân'ı daha önce var olan, tarihen sabit, ancak dağınık halde bulunan orijinal yazılı belgelerden alarak Kur'ân'ı yazmıştır.

İkinci gerçeğe gelince; Hz. Zeyd bu önemli görevi tek başına değil de, Resûlullah'ın sahabîlerinin ileri gelenlerinden bir toplulukla birlikte üstlenmiştir. Başta Ha-

45 Muhammed ebû Zehra, el-Kur-ân, s. 31-32; el-İtkân fî Ulûmî'l-Kur'ân, 1/60.

46 Abdussabûr Şahin, Tarihu'l-Kur'ân, s. 106; el-İtkân, 1/60.

47 Muhammed Hüseyin Heykel, a.g.e., s.323; aynı şekilde bkz. Sir William Muir, The Life of Mohammad and History of Islam. Edinburgh, 1923.

life olarak Ebûbekir (r.a), yanında Kur'ân'dan her hangi bir şey yazılı bulunan herkesten, onu Zeyd'e getirmesini Kur'ân'ı ezberleyen herkesin, ezberlediğini gelip Zeyd'e bildirmesini istemiştir. Sonuçta ince işlenmiş derilerden, yassı kemiklerden, hurma dallarından, ince beyaz taşlardan, kısacası Resûlullah'ın ashabının Kur'ân'ı yazmış olduğu her malzemeden büyük bir miktarda Zeyd'in yanında birikmişti. Zeyd (r. a) bunları tertip ediyor, değerlendiriyor ve şahitlerle doğruluğunu belgeliyordu. Resûlullah'a vahyedildiği şekliyle tesbit konusunda kesin kanaat getirinceye kadar da hiçbir âyeti kaydetmiyordu. Zeyd (r.a) yazdığı mushafı tamamlayıncaya kadar, Kur'ân'ın cem edilmesi işi bu şekilde devam etmiştir. Tamamlandıktan sonra da sahabilere mushafı tanıtıyor, onlara öğretiyor ve onlar da onu tasdik ediyorlardı. Böylece bir mushaf haline getirilirken Kur'ân-ı Kerîm, hem yazı ile mütevâtir hem de kalplerde ezber yoluyla mütevâtir bir kitap olmuş oluyordu İşte Kur'ân-ı Kerîm 'in bu ikili tevâtürle sonraki nesillere nakledilmesi gerçeği, varlık âleminde Kur'ân'dan başka hiçbir kitap için gerçekleşmemiştir. Allah 'a yemin olsun ki bu tarihî gerçek yüce Kur'ân 'a has, Rahman olan Allah'ın bir inâyetidir.⁴⁸

C) Hz. Osman Döneminde Kur'ân'ın İstinsah ve Teksiri

Osman b. Affan Zinnûreyn döneminde (H:24-35/M:644-656) günler ve seneler geçerken islâmî fetihler de genişliyor, Müslümanlar birçok şehre, dünyanın değişik bölgelerine dağılıyordu. Allah Teâlâ, Hicrî 24. senede veya 25. senenin başlarında râşit halîfelerden Hz.Osman'a, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz.Ebûbekir döneminde cem edilen mushaftan yeni bir nüshasının yazılması konusunda inşirah verdi. Sonra da bu nüshadan yedi adet çoğalttı.⁴⁹ Nüshalardan her birini Mekke, Şam, Yemen, Bahreyn, Basra ve Kûfe'ye gönderdi. Medine'de de bir tanesi saklandı. Buna Mushafu'l-İmam adı verilmiştir.⁵⁰ Bu noktada daha sonra genişçe açıklayacağımız gibi, Abdullah İbn Mes'ûd'un bir parça alındığını görmekteyiz. Hz.Osman (r.a), İmam mushafları dışındaki bütün Kur'ân nüshalarının yakılmasını emredince, Abdullah İbn Mes'ûd da, arkadaşlarına mushaflarını saklamalarını emretmiştir. Ancak yüce sahabî Abdullah İbn Mes'ûd, çok geçmeden Müslümanların çoğunun görüşüne dönmüştür.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (kerremallahu vecchû) şöyle demiştir: "*Şayet bu işi Osman yapmasaydı, onu ben yapardım.*" İşte böylece dört halife (Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali r.anhum) bu son derece önemli işin, dinin maslahatından olduğuna ittifak etmişlerdir.⁵¹

İlim adamlarına göre Hz. Ebûbekir'in yaptığı işle, Hz. Osman'ın yaptığı iş arasındaki fark şudur:

48 Muhammed ebû Zehra, el-Kur'ân, s.33-35; es-Siddîk Ebûbekr, s. 322-323.

49 Âlimler bu mushafların sayısı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir görüşe göre 4 adet mushaf çoğaltılmış ve halife bunlardan üçünü Kûfe, Basra ve Şam'a gönderip birini Medine'de bırakmıştır. Diğer bir görüşe göre 5 adettir. Başka bir görüşe göre de yedidir. (el-İtkân, 1/62; el-Burhân, 2/240; aynı şekilde bkz. T.Noeldeke, a.g.e., s.234).

50 İbn Ebî Dâvud, Kitâbu'l-Mesâhif, s.34.

51 Fedâilu'l-Kur-ân, s.18-19; el-Burhân, 1/230; Tefsiru'l-Kurtûbî, 1/52-55; Fetâva, İbn-i Teymiyye, 4/399-400; Muhammed ebû Zehra, el-Kur'ân, s.44-46, aynı şekilde bkz. Schwally, Geschichte des Qurans, 1938, 2/92.

Birincisi; Yemâme savaşından sonra birçok hafız şehit düştüğünden, Kur'ân'dan bir şey kaybolabilir endişesiyle Kur'ân'ın toplanması ve sağlığında Resûlullah'ın emrettiği şekilde tevkîfi olarak ayetlerin tertip edilerek bir mushafta yazılmasıdır.

İkincisi ise; İslâm beldelerine gönderilmek üzere, Ebûbekir döneminde cem edilen mushaftan nüshaların çoğaltılmasından ibarettir. Bu işe sebep olan hadise de, kurrâların, hafızların Kur'ân'ın ayetlerini okumada ihtilafa düşmesidir. Hâdis şudur: Buhari'nin Sahihinde, Enes İbnu Mâlik tarîkıyla Kur'ân'ın fazileti babında rivayet ettiğine göre, Azerbaycan ve Ermenistan savaşına katılan Huzeifetu'bnu'l-Yemân (r.a) orada, Iraklılarla Şamlıların Kur'ân'ın okunuşunda ihtilafa düştüklerine şahit olur.

Savaştan dönünce hemen o sırada Halife olan Hz. Osman'a gelerek gördüklerini anlatır. Halife Osman (r.a)'dan yahudi ve hristiyanların kitapları konusunda ihtilafa düştükleri gibi bir ayrılığa düşmeden, ümmetin imdadına yetişmesini talep eder. Bunun üzerine Halife (r.a.) hiç vakit kaybetmeden mü'minlerin annesi Hafsa(r.a.)ın yanında bulunan mushafı istemek için birisini göndererek Onu getirtir. Zeyd b. Sabit, Said b. Âs, Abdullah b. Zübeyr ve Abdurrahman b. Hişam'a da bu imam mushafından nüshalar çoğaltmalarını emreder ve onlara şu talimatı verir: "Eğer siz (üç kureyşli sahabe) Zeyd b. Sabit ile Kur'ân'ın Arapça ifadelerinin yazılışı konusunda ihtilafa düşerseniz, onu Kureyş lehçesine göre yazınız. Çünkü Kur'ân Kureyş lehçesine göre nazil olmuştur." Bu dört sahabe de Halife'nin (r.a.)'ın direktiflerine uyarak, ana mushaftan istenen mushafları istinsah etmişlerdir.⁵² Rivayete göre bu sırada Kur'ân'ın: "*Peygamberleri onlara (yahudilere), onun (Tâlût'un hükümdarlığının alâmeti, tâbûtun size gelmesidir ki o tâbûtun içinde rabbinizden size ferahlık ve sükûnet vardır...*"⁵³ mealindeki âyette geçen "et-Tâbût = التابوت" kelimesinin yazılışında ensârdan olan Zeyd ile diğer kureyşli üç sahabe arasında kelimenin ta (ت) ile mi yoksa ha (ه) ile mi yazılması konusunda ihtilaf meydana gelmiştir. Ensârdan olan Zeyd (r.a.) bu kelime "التابوه = et-Tâbûh" şeklinde yazılmalıdır, diğer üç sahabe de bu kelime "التابوت = et-Tâbût" şeklinde olmalıdır demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Osman(r.a.)'a müracaat etmişler, Hz. Osman da, "*O kelimeyi Kureyş lehçesine göre yazınız. Çünkü Kur'ân onların diliyle nazil olmuştur.*"⁵⁴ demiştir.

Şimdi ele almamız gereken mesele, Prof. Dr. Abdussabur Şahin'in de konuyla ilgili görüşlerinde yer verdiği, Kur'ân-ı Kerim'in kıraati ile ilgili olarak Hz. Osman'ın yaptığı işin önemidir. Evet gerçekten Hz. Osman'ın yaptığı iş, Hz. Ebûbekir döneminde Zeyd'in yazmış olduğu mushaftan yeni nüshalar çoğaltmaktan ibaretse, o tak-

52 el-Itkân, 1/60-63; Fatavâ İbn-i Teymiyye, 13/96, 13/409-410, 15/251-252, Tefsiru'l-Kurtûbi, 1/60-62; Ebu Davud es-Sicistânî, s. 18-26; Sahûhu'l-Buhârî, 6/98; Fedâilu'l-Kur'ân. s.19; Mukaddimetan fî Ulûmi'l-Kurân, s. 51-52; Aynı şekilde bkz. R.Blachere, a.g.e., s. 53; El, s. 1078; yine bkz. Abdül-mün'im Mâcid, a.g.e., s. 250-252.

53 Bakara: 248; Bkz. Tefsiru't-Taberî, 5/315-328; Tefsiru'l-Keşşaf, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1/445-446; Tefsiru İbni Kesîr, 1/445-446; Tefsiru Vecdî, s. 51.

54 Tefsiru'l-Kurtûbi, 1/54; Fedâilu'l-Kur'ân, s.20; el-Burhân, 1/376; el-Itkân, 1/98; Medhalun ile'l-Kur'âni'l-Kerîm, s.38-39; s. 19; Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Muhammed ebû Zehrâ, s. 39.

dirde Hz.Osman döneminde yapılan bu işin ne değeri vardır? Bu konuda Hz. Ebûbekir'in cem ettirdiği mushafın mantıkî olarak bir harf üzerine (yani kureyş lehçesine göre) yazılmış olduğunu bildiğimizde bu işin ehemmiyeti biraz daha artmış olur. Aynı şekilde Hz.Peygamber dönemindeki vahiy katiplerine göre - sahih hadislerde gelen rivâyetlere uygun olarak- Zeyd b. Sâbit (r.a.)'ın Resûlullah'ın yanında en fazla kalan vahiy kâtiplerinden birisi olmasını bilmek de, bu işe ayrı bir önem kazandırır. Sonra Zeyd b. Sâbit'in, hem Hz.Ebûbekir döneminde hem de Hz.Osman döneminde Kur'ân'ı yazan bir kişi olması da önemli bir husustur. Bütün bunlar bize her üç merhalede de, Kur'ân'ın yazılışındaki metodun yaklaşık olarak aynı olduğunu gösterir. Ancak Hz.Osman'ın görüşü ve uygun görmesiyle Hz.Peygamber (s.a.v.)'den sahih olarak nakledilen kıraat şekillerinin çoğunun okunuşuna imkan verecek şekilde Kur'ân'ın noktalama işaretlerinden arındırılması, yani ortada yazılı duran Kur'ân metninin hattı Kureşlilerin kullandığı yazı şekli kapsamına girebilen, Hz.Peygamber'e dayandığı konusunda ittifak edilen değişik mütevâtir kıraatlere, şer'î bir statü kazandırılması keyfiyeti istisna sayılmalıdır.

Hz. Osman'ın yaptığı bu fiille başka bir hedef daha gerçekleşmiştir. Bu da o sırada farklı İslâm beldelerinde okunan kıraat şekilleri arasında dil birliğini sağlamak ve neredeyse İslâm toplumunun birliğini sarsacak ihtilafa son vermektir. Bunun da anlamı şudur: Hz.Osman'ın yaptığı işin temel gayeleri, Kur'ân metninin Kureyş lisanı ile neşredilmesi ve temelleri tâ Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer dönemlerine kadar uzanan kureyş hattı ile Kur'ân'ın yazılması geleneğinin müslümanlar arasında iyice kökleştirilmesidir. Zaten bu konuda farklı bir şey düşünmek de mümkün değildir. Çünkü râşit halife Hz.Osman (r.a.), Kur'ân konusundaki bir şüpheyi küfür olarak görmekteydi.⁵⁵ Binaenaleyh bazı kimselerin ileri sürdüğü gibi bu işle ulaşılmak istenilen hedef; Kur'ân'ı bilen kurrâların artan nüfuzlarını kırmak için, siyasî bir amaçla Kur'ân'ın okunabilen bir metnini oluşturmak değildir.⁵⁶ Şüphesiz Kur'ân-ı Kerim 'le ilgili meselelerde, Allah Resûlü'nün sahabeleri katında siyasetin bir yeri yoktur.

Durum ne olursa olsun Hz.Osman (r.a.), istinsah ettiği mushafların dışında, sahabelerin özel olarak yazmış oldukları ve sahabe nüshalarından kopya edilen özel mushaf ve Kur'ân sahifelerinin yakılmasını emretmekle, Kur'ân'ın yeni bir nüshasının imam mushafından istinsah edilmesi ve bu nüshaların çoğaltılmasıyla kastettiği hedefleri gerçekleştirmeyi güçlendirmiştir. Osman (r.a.)'ın emrine, diğer İslâm beldelerindeki Müslümanlar itaat etmiştir. Ancak bizzat Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen rivayete göre, kendisine ârız olan bir şüpheden dolayı, bu işi Zeyd'in tek başına yaptığını, kendisinin bu işi yapma noktasında Zeyd'den daha evlâ olduğunu düşünerek söz konusu emre karşı çıkmış, -daha önce de işaret ettiğimiz gibi- Kûfe'de insanlara kendi mushaflarına bağlı kalmalarını emretmiştir. Fakat daha sonra bu tavrının şüpheden öteye geçmeyen bir sebebe dayandığını, Hz.Osman'ın gönderdiği mushafın, sahabelerin hıfzından ve Resûlullah'ın sağlığında bizzat onun dikte ettirmesiyle yazılmış hurma dalları, ince beyaz taşlar vb. orijinal yazı malzemelerinden alınarak, Hz. Ebûbekir'in cem ettiği Kur'ân'ın bir nüshası olduğunu, Zeyd'in bu işi tek başına

55 Abdussabûr Şahin, Târihu'l-Kur'ân, s.1 16-117; el-Burhân, 1/235-236; el-Buhârî, 3/196-197.

56 Abdulmün'in Mâcid, a.g.e., s.252; Karşılaştı, R. Blachere, a.g.e., s.56-60.

yapmayıp sahabelerden büyük bir topluluğun da bu işe iştirak ettiğini ve bütün Müslümanların bu konuda ittifak ettiğini öğrenince, önce bu işin doğruluğuna kanaat getirerek muvafakat etmiştir, ikinci olarak da ümmetin birliğini korumak için emre uymuştur. İşte böylece Hz.Osman'ın mushafına ümmetin hepsinin muvafakatî tamamlanmıştır. Bu konuda Mus'ab b. Sa'd şöyle demektedir: "*Ben Osman (r.a.) mushafları yakarken, insanların toplandığına şahit oldum. Onlar bu işten son derece hoşlandılar. (İlave ederek) dedi ki: Hoşlanmalarıyla birlikte onlardan hiç kimse de bu işe karşı çıkmadı.*" İmam Ali de (kerremallahu vecheh), müslümanları bir mushaf üzerine toplaması sebebiyle Hz. Osman'ı tenkit eden Kûfe'li bir adama demiştir ki: "*Sus! O bu işi hepimizin gözü önünde gerçekleştirmiştir. Osman'ın üstlendiği işi ben de üstlenseydim, onun yaptığını yapardım.*"⁵⁷

Müsteşrik T. Noeldeke şu gerçeği ifade etmektedir: "*Muhakkak ki bütün bunlar, Kur'ân metninin olgunluk ve asla uygunluğu konusunda en güzel bir şekilde olduğuna güçlü bir delil sayılır.*"⁵⁸ Leblois da: "*Bugün elimizde mevcut olan Kur'ân, kendisinde herhangi bir değişimin olmadığı yegâne, ilâhî bir kitaptır.*"⁵⁹ Sir William Muir de daha önce şu gerçeği ilan etmiştir: "*Osman'ın cem ettiği (istinsah ettiği) mushaf herhangi bir tahrife uğramaksızın bize ulaşınca kadar, elden ele nakledilmesi tevâtüren olmuştur. Kur'ân, kayda değer herhangi bir değişmeye maruz kalmadan son derece ihtimamla muhafaza edilmiştir. Hatta şunu da söyleyebiliriz ki: Bugün geniş İslâm ülkelerinde kullanılan sayısız nüshalarında bile kesinlikle herhangi bir tahrif söz konusu değildir. Fikir ayrılığı içinde olan İslâm mezheplerinin hepsi için de tek bir Kur'ân bulunmaktadır. Günümüze kadar herkes tarafından kabul edilen aynı Kur'ân metninin kullanılması, elimizde mevcut Allah'tan inen Kur'ân metninin sıhhatine en büyük hüccet ve delil sayılabilir.*"⁶⁰

Böylece buraya kadar verilen bilgilerden açıkça ortaya çıkmaktadır ki, bazıların Kur'ân'ın cem'i Halife Osman b. Affân dönemine kadar gecikmiştir, iddiası asla doğru değildir.⁶¹ Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in dağınık da olsa, Hz. Peygamber Refik-i A'lâ'ya intikal etmeden önce sahifelerde ve sahabelerin hafızalarında kaydedilmişti. Ebûbekir (r.a.)'ın hilafeti döneminde, bir mushaf halinde cem edilmiş ve kendisine emanet edilmişti. Daha sonra Hz.Ömer'in yanında, ondan sonra da mü'minlerin annesi Hafsa (r.anha)'nın yanında muhafaza edilmiştir.⁶²

57 Abdussabûr Şahin, Tarihu'l-Kur'ân, s.117; Kitâbu'l-Mesâhîf, s.13-18; Fedâilu'l-Kur'ân, s. 22-23 ;Tefsiru'l-Kurtûbî, 1/52-54; Mukaddimetân, s.45-46; İbnu'l-Esîr, 3/111-112; Muhammed ebû Zehra, el-Kur'ân, s.44; Medhalun ile'l-Kur'ânî'l-Kerim, s. 49-50.

58 T.Noeldeke, a.g.e., s.93.

59 Medhalun ile'l-Kur'ânî'l-Kerîm,s.40; aynı şekilde bkz. Leblois, a.g.e.

60 M.Abdullah Draz, a.g.e., s. 40; yine bkz. B.St.Hilaire, Mahomed et le Koran, s.33; yine bkz. W.Muir, The Life of Mohammad.

61 Abdülmün'im Mâcid, a.g.e., s. 18; yine bkz. A.Guillaume, İslam, s.55-59.

62 Fedâilu'l-Kur'ân, s. 15; Kitabu'l-Mesâhîf, s.5; Mukaddimetân fî Ulûmi'l-Kur'ân, s.23; el-Burhân, 1/59.

Hız. Osman (r.a) döneminde de sahabelerle yapılan istişare sonucunda aynı mushaftan bir çok nüshalar çoğaltılarak, belli başlı İslâm beldelerine gönderilmiştir. Hız. Ali (r.a) yapılan bu önemli işten memnun olmuş ve sonucuna şükretmiştir.⁶³

Kısaca bütün bunların anlamı şudur: Hız. Ebûbekir döneminde yazılan mushaf; Hız. Peygamber'in sağlığında yazılan, ezberlenen ve yazıyla kaydedilen mushafın aynısı olduğu gibi, Hız. Osman zamanında yazılan (çoğaltılan) mushaf da aynı mushaftır.⁶⁴

Şu da bir gerçektir ki, farklı kıraatlerin hepsinin Kur'ân'ın metniyle uyuşması gerekmektedir. Bu konudaki şüphe küfürdür. Asıl metni değiştirecek bir fazlalık da caiz değildir. Hülâsâ Kur'ân, Kıyamet'e kadar bakî kalacak, tevâtüren nakledilmiş en son ilâhî bir kitaptır.⁶⁵

63 Kur'ân'ın cem'i konusunda önceliği Hız. Ali'ye veren bir rivayet bulunmaktadır. Eş'âs'ın İbnu Sîrîn'den rivayet ettiğine göre, Hız. Peygamber'in vefatından hemen sonra, Hız. Ali (r.a) Cuma namazı için hariç Kur'ân'ı bir "mushafta" cem edinceye kadar elbisesini giyip dışarı çıkmayacağına yemin etmiştir. Aynen uygulamış ve bir müddet sonra Ebûbekir (r.a) bir adam göndererek çağırılmış ve söyle demiştir. "Ey Ebu'l-Hasen yoksa halifeliğimden hoşlanmadın mı? Cevaben Hız. Ali (r.a): Allah'a yemin olsun ki hayır. Ben sadece Kur'ân'ı cem etmek için Cuma namazı hariç elbisemi giyip dışarı çıkmayacağıma yemin ettim diyor. Hız. Ebûbekir'e biat edip dönüyor. Sicistânî diyor ki; bu rivayetle ilgili olarak hadisi zayıf olan Eş'âs hariç hiç kimse "Mushaf" kelimesini zikretmemiştir. Sadece "Kur'ân'ı cem edinceye kadar" yani hıfzını tamamlayıncaya kadar şeklinde rivayet etmişlerdir. Çünkü Kur'ân'ı ezberleyen kimseye, "Kur'ân'ı cem etti denilirdi." Bkz. Kitâbu'l-Mesahif, s. 10; el-İtkân, 1/59; Şahin, Tarihu'l-Kur'ân, s.104-105; Hız. Ömer'in cem etmesine göre de durum aynıdır. (Kitabu'l-Mesâhîf, s. 10-11) Ancak bununla Kur'ân'ın cem edilmesini ilk olarak tavsiye eden kimse kastedildiğinde ise Hız. Ömer için doğrudur. (el-İtkân, 1/58).

64 Tedvin açısından Kurân-ı Kerîm'le diğer mukaddes kitaplar arasındaki mukayese için Tevrat hakkındaki, "İsrail" adlı kitabımıza bkz. İncil için de, bkz. el-Medhal ile'l-Kitabi'l-Mukaddes, Ahmet Çelebi el-Mesîhiyye, s.153-160.

65 Muhammed ebû Zehra, el-Kur'ân, s.43; Tefsiru'l-Kurtûbî, 1/80-86; Fetâvâ İbn-i Teymiyye, 13/420-421; Muhammed Hüseyin Heykel, Hayat-u Muhammed, s.51-55, yine bkz. W.Muir, a.g.e., s. XIV-XIX.